

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Дипломски рад
Деспот Јован Угљеша

Ментор:
Проф. др Дејан Јечменица

Студент:
Николина Врељански ИС 13/12

Београд, 2018.

Садржај:

1. Увод	3
2. Политичка ситуација после смрти цара Стефана Душана	6
3. Порекло и успон Јована Угљеше и његовог брата Вукашина.....	10
4. Однос са царем Стефаном Урошем. Како је Јован Угљеша постао деспот?	14
5. Деспот Јован Угљеша и његова власт у Серској области.....	19
5.1. Границе Серске области	20
5.2. Управни систем Серске области у доба деспота Јована Угљеше.....	21
5.3. Становништво и привреда	22
5.4. Властела деспота Јована Угљеше.....	23
5.5. Повеље деспота Јована Угљеше.....	25
6. Однос деспота Јована Угљеше са црквом.....	27
7. Супруга Јелена.....	30
8. Смрт Мрњавчевића у Маричкој бици и последице.....	34
8.1. Ко су Османлије?.....	34
8.2. Мрњавчевићи уочи Маричке битке.....	35
8.3. Маричка битка.....	37
8.4. Последице битке на Марици.....	39
9. Закључак.....	42
10. Списак извора и литературе.....	44

1. Увод

Тема овог дипломског рада је личност деспота Јована Угљеше. Конкретно, бавићемо се његовим пореклом, успоном, његовом управом у Серској области, а на крају и самом деспотовом погибијом у Маричкој бици 1371.

Пре свега, осврнућемо се на политичку ситуацију у српској држави после смрти цара Стефана Душана. Веома значајан извор за тај период после 1355. јесте дело византијског цара Јована Кантакузина. Говорићемо и о пореклу деспота Јована Угљеше, о коме одређене информације даје дубровачки историчар Мавро Орбин у делу *Краљевство Словена*. Управо у том периоду јачају српски великаши, а посебно кнез Војислав Војиновић. После његове смрти 1363, до државног врха долазе браћа Мрњавчевић, Вукашин и Јован Угљеша. Веома значајна година за њих јесте 1365, када старији Вукашин од цара Стефана Уроша добија титулу краља и постаје му савладар јер цар није имао потомке. Млађи Угљеша постаје деспот. Иако су титуле стечене законито, ипак су постојале и велике контроверзе. Осим народне традиције и рашке властеле, и историчари, попут Пантелије Срећковића, који ову браћу виде као узурпаторе. Мрњавчевиће неки сматрају и за убице цара Стефана Уроша. Али, историчари попут Љубомира Ковачевића и Илариона Руварца доказују супротно.

По добијању деспотске титуле, исте 1365. Јован Угљеша преузима и Серску област од удовице цара Стефана Душана, царице Јелене. Бавићемо се његовом управом у Серу, тачније институцијама, властелом, становништвом, привредом. Затим, говорићемо и о повељама које је деспот издавао. Веома битно биће и нагласити његов однос са византијском црквом. У том случају, деспот је осудио политику цара Стефана Душана и успеће да се измири са Цариградском патријаршијом. Тај процес измирења започеће још царица Јелена, када у Сер дошао патријарх Калист. То измирење односило се само на Серску област, а неколико година касније обзхватило и све српске земље. Разлог овакве политике српског деспота према Византији је турска опасност. Турци су претили свим балканским државама, поготово јер су водили *свети рат*, што је подразумевало ширење и турских територија, као и њихове религије ислама. То је значило опасност и за балканске државе, и за саму хришћанску веру уопште. Управо због свега тога, деспот Јован Угљеша желео је да склопи савез са Византијом, чији циљ

би био протеривање Турака из Европе. Велики ослонац деспот је имао и у манастиру Хиландар. Управо се ту налази и гроб Угљешиног рано преминулог сина.

Посебну пажњу овај рад посветиће и деспотовој супрузи Јелени, која је позната и као монахиња Јефимија. Деспотица Јелена, иначе кћерка кесара Војихне, не истиче се само као супруга млађег Мрњавчевића, већ и као књижевница. Своју делатност као књижевница, она започиње после смрти свог сина Угљеше. Након друге велике трагедије која ју је задесила, односно погибије њеног супруга, деспотица се замонашила. Као монахиња Јелена боравила је на двору кнеза Лазара Хребељановића и књегиње Милице. Говорићемо и о њеним књижевним делима, међу којима се истиче *Похвала кнезу Лазару*.

Укратко ћемо образложити став рашке властеле према браћи Мрњавчевић, која није благонаклоно гледала на њихов успон. Али, овде свакако најзначајније место заузима битка на Марици, која се одиграла 26. септембра 1371. године. За ову битку нарочито је важан извор који за собом оставља монах Исаија, а осврнућемо се и на нека турска сведочанства. Биће и речи о последицама ове битке, односно погибије краља Вукашина и деспота Јована Угљеше. Те последице односиле су се на читаво Балканско полуострво. А једна од последица јесте и нестанак српског царства које ће се десити веома брзо после Маричке битке. Што се тиче Марка, наследника краљевске титуле и сина краља Вукашина, кратко ћемо описати његов положај после овог боја.

За крај, видећемо шта су Мрњавчевићи оставили за собом у народном предању, а затим и која њихова задужбина је најзначајнија.

Што се историјских извора тиче, биће наведени неки од најпознатијих који су коришћени током писања биографије деспота Јована Угљеше. То су *Византијски извори за историју народа Југославије*,¹ затим од архиепископа Данила II *Животи краљева и архиепископа српских*,² дело Конастантина Филозофа *Житије деспота Стефана Лазаревића*,³ као и велика збирка докумената коју су приредили Александар Солојев и Владимир Мошин а то су *Грчке повеље српских владара*.⁴

¹ *Византијски извори за историју народа Југославије*, том VI, обрадили Љубомир Максимовић, Иван Ђурић, Сима Ђирковић, Божидар Ферјанчић, Нинослава Радошевић, Београд 1986.

² *Животи краљева и архиепископа српских*, превео Л. Мирковић, Београд 1935.

³ К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1989.

⁴ А. Солојев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд, 1936.

Када је у питању литература, највише су коришћена дела попут синтезе *Историја српског народа I*,⁵ чувена монографија Радета Михаљчића *Крај Српског царства*,⁶ затим научни радови историчара Симе Ћирковића као што су монографија *Срби у средњем веку*.⁷ За историју Серске области најзначајнија су дела Божидара Ферјанчића *Византија и српски Сер у XIV столећу*⁸ и Георгија Острогорског *Серска област после Душанове смрти*.⁹

⁵ *Историја српског народа I*, Београд 1981.

⁶ Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1989.

⁷ С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1995.

⁸ Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1960.

⁹ Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965.

2. Политичка ситуација после смрти цара Стефана Душана

Изненадна смрт цара Стефана Душана десила се 20. децембра 1355. године. Многи управо овај догађај сматрају почетком распада Српског царства. Али извори из тог периода поприлично су оскудни и не може се потпуно поуздано рећи какве су биле реакције на смрт овог великог владара. Иако Јован Кантакузин, човек који је носио царску титулу у Византијском царству, а поштован је и као историчар, истиче да је било нестабилности међу Србима после смрти цара Стефана Душана, ипак може се рећи да је почетак владавине цара Стефана Уроша био релативно стабилан. Иако, као што је већ наглашено, почетак владавине цара Стефана Уроша не значи и почетак распада Српског царства, нереди јесте било у пограничним деловима државе. На јужној граници, ситуација је била сложенија. Српском царству у том тренутку није претила централна византијска власт, већ византијске магнатске породице. Искористивши смрт кесара Прелјуба, Нићифор II Орсини осваја Тракију. Хрисопољ и Анактаропољ, касније и Христовољ (градови на егејској обали) пали су у руке браће Палеолог, Алексија и Јована. Треба нагласити да се то догодило још пре смрти цара Стефана Душана, а не у време цара Стефана Уроша. Покушај Матије Кантакузина, сина Јована Кантакузина, да заузме Серску област завршио се неуспехом.¹⁰

Извори који се баве немирима на југу Српског царства јесу дела Јована Кантакузина и Нићифора Григоре, као и Јањинска хроника. Те, свакако за нас веома важне изворе, треба узети са резервом из разлога што они ове догађаје описују из угла Ромеја. То значи да они одобравају освајања браће Палеолог, па и Орсинија, јер сматрају да су те територије биле отете од Византијског царства.¹¹ Управо од Григоре и потичу подаци о нападима Нићифора Орсинија и млађег Кантакузина на територију Српског царства.¹² О *метежу* после смрти цара Стефана Душана говори нам бивши цар Ромеја, Јован Кантакузин. За разлику од Нићифора Григоре, Кантакузин се бави и унутрашњим проблемима у српској држави, а у првом плану је сукоб наследника, цара Стефана

¹⁰ *Историја српског народа I*, Београд 1981, 566-567 (Р. Михаљчић).

¹¹ Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 11-13.

¹² *Византијски извори за историју народа Југославије*, том VI, 293-296.

Уроша и његовог стрица Симеона, који је такође сматрао да има право на царску титулу. Мада, и код Јована Кантакузина имамо податак о успесима Орсинија.¹³

Сл. 1. Карта Српског царства пре Маришке битке

¹³ Исто, 557–562.

¹⁴ < http://borba14.blogspot.com/2012/09/blog-post_2192.html > (23. 9. 2018.)

Ти спољни напади претходили су унутрашњим сукобима, који ће се прво јавити у северним пограничним областима. На северној граници проблеме је правио угарски краљ Лудовик I, који је успео и да пређе на десну обалу Дунава, односно на српску територију. Повод томе јесте сукоб двојице српских властелина, а као победник из те борбе изашао је штићеник угарског краља, члан породице Рагиславић. Након тога, угарска војска, којој су Рагиславићи отворили пут који је водио дубље у Српско царство, наилази на веома јак отпор Срба. То је резултирало неуспехом угарске војске и њеним повлачењем средином 1359.¹⁵

Велика претња за младог цара Стефана Уроша био је и његов стриц Симеон, полубрат тада већ покојног цара Стефана Душана, у чије доба он носи високу титулу деспота. На управу је добио Епир. Брзо после смрти свог полубрата, Симеон се прогласио за цара, што значи да није имао никакву намеру да дели власт са својим братанцем.¹⁶ Симеон је био син краља Стефана Уроша III из брака са Маријом Палолог, кћерке паниперсеваста Јована Палеолога који је био синовац византијског цара Андеоника II. Највероватније је био рођен 1326, а име је добио по родоначелнику династије Немањић, великом жупану Симеону Немањи.¹⁷ Битан тренутак у односима младог цара Стефана Уроша и његовог стрица Симеона јесте државни сабор, који је одржан у Скопљу 1357. На том сабору подршку властеле добија цар Стефан Урош, као и подршку Дубровника, који од њега тражи потврду старих повластица, а не од његовог стрица Симеона.¹⁸

Попут брата цара Стефана Душана, титулу деспота за Душанова живота носио је и брат царице Јелене, Јован Комнин Асен. Његове управне области биле су Канина и Валона, које се налазе у Албанији. Након смрти свог зета, чак је покушао и да се осамостали. Са друге стране, његова сестра Јелена, која је после смрти супруга постала монахиња Јелисавета, и даље је била веома утицајна. Она је држала Серску област. Већ поменути Јован Кантакузин указује на њене лоше односе са сином Стефаном Урошем, али то је потпуно нетачно, посебно ако се узме у обзир да га је подржала на државном сабору у Скопљу 1357.¹⁹ У Серској области, стара царица имала је стварну власт, чему сведочи један акт из 1360, тачније акт Серске митрополије. У том документу, она се

¹⁵ ИСН I, 567–568 (Р. Михаљчић).

¹⁶ Исто, 568–569.

¹⁷ Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, Београд 2018, 147.

¹⁸ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 15–19.

¹⁹ ИСН I, 568–570 (Р. Михаљчић).

спомиње као једина владарка. Под монашким именом Јелисавета, она се у исправама јавља још раније, тј. 1356. године. Цар Стефан Урош овде није имао никакве власти, а временом престаће се и са формалним помињањем његовог имена у исправама после 1360. Царица Јелена, односно монахиња Јелисавета управљала је Серском облашћу десет година, а ову област је наследио деспот Јован Угљеша, који је оставио много већи траг него удовица цара Стефана Душана.²⁰

Ни у Зети није било мирно. Године 1357, тачније у јулу, један властелин по имену Жарко, прогласио се за господара Зете.²¹ Још годину дана раније, Жарко одузима Дубровчанима велики део робе на царинарници код Светог Срђа на Бојани. Овим тргом у Зети господарила је царица Јелена. Она је често била одсутна, и управо је то властелин Жарко покушао да искористи. Ситуација је брзо била решена, пошто је цар Стефан Урош послао властеличића Вукшу да надгледа трг код Светог Срђа и контролише трговце из Дубровника. Сам Жарко више се не спомиње у изворима после 1357. године. Веома је могуће да су овог властелина потисли сами Балшићи.²²

Територија Српског царства поприлично је смањена 1359. године. Епир и Тесалија сада су биле у рукама самопрокламованог цара Симеона. У оквиру Серске области више нису били Анакторопољ, Хрисопољ и Христоропољ, а изгубљени су још пред крај живота цара Стефана Душана. На северу, Растиславићи су признавали врховну власт Угарске. Још увек се не бележи појава чувених обласних господара, а сама централна власт, упркос значајном губитку територија, није била претерано угрожена. Тада се води и велика борба за наслеђе, а њени главни протагонисти су млади Стефан Урош и његов стриц Симеон, што сигурно није могло позитивно утицати на стабилност у држави. То је сигурно био један од разлога слабије владавине сина цара Стефана Душана.²³

²⁰ Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, 3–6.

²¹ *ИСН I*, 571 (Р. Михаљчић).

²² Михаљчић, *Крај Српског царства*, 29–30.

²³ Исто, 30–32.

²² *ИСН I*, 577–582 (Р. Михаљчић).

3. Порекло и успон Јована Угљеше и његовог брата Вукашина

Већ смо говорили о стању у српској држави после смрти цара Срефана Душана, односно о томе са чиме се млади и неискусни цар Стефан Урош суочио по ступању на престо. Након немира у пограничним областима Српског царства и смањења српске територије и узурпације Симеона Палеолога-Немањића, долази и до појаве тзв. *обласних господара*. То су биле моћне властеоске породице, које су још више ојачале у доба освајања и након проглашења царства од стране Стефана Душана. За првог обласног господара сматра се кнез Војислав Војиновић, чији отац Војин је био војвода из доба краља Стефана Уроша III. Сам кнез Војислав добио је част да буде ставилац на двору Стефана Душана, а са том титулом помиње се око 1350. Био је најмлађи син војводе Војина, а његова старија браћа звала су се Милош и Алтоман. Земље кнеза Војислава Војиновића, уочи његове смрти 1363, налазиле су се између Рудника и Јадранског мора, и Дрине и Косова, његова територија биле су и жупе Драчевица, Конавли, Попово Поље и Требиње. Сукобљавао са Дубровником у два наврата (1359/60. и 1361/2).²⁴ Баш због тих ратова са Дубровачком републиком постоји доста извора о овом великашу. Уз поменуте територије које је држао, треба поменути и Рудник, чији је господар неколико година касније постао Никола Алтомановић (помиње се у том својству 1367. године), његов синовац. Та информација потиче управо из дубровачких извора. А пред сам крај живота, дакле 1363. године, заменио је град и жупу Брвеник за жупу и град Звечан. То је био договор са челником Мусом. До своје смрти, кнез Војислав важио је за најмоћнијег човека у српској држави.²⁵

Поред Војиновића, веома битну улогу играла су и зетска властеоска породица Балшић, браћа Страцимир, Ђурађ и Балша. У изворима први пут их срећемо 1360. године, а њихова територија налазила се између Скадарског језера и Јадранског мора. Постоји могућност да је у то време и град Бар био под њиховом влашћу. За разлику од кнеза Војислава Војиновића, који се трудио да одржава добре односе са српским царем Стефаном Урошем, Балшићи су иступали доста самосталније.²⁶ Веома битни су и

²⁵ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 36–40.

²⁶ *ИСН I*, 578–579 (Р. Михаљчић).

деспот Дејан, царев зет, муж Теодоре која је била сестра цара Стефана Душана. Баштина овог деспота су жупе Прешево и Желиглово, док је још освојио и земље око горњег тока реке Струме, са градом Велбуждом. Деспот Дејан и његова супруга изградили су манастир Белово, који се налази код места Земен. Још један обласни господар јесте и Влатко Паскачић, који је држао жупу Славиште, близу територије деспота Дејана. Затим у своје земље прикључио је и жупе Врање и Иногоште.²⁷

Посебну пажњу већ вековима привлаче Мрњавчевићи, који су у том немирном добу успели да постану најмоћнија српска властеоска породица. Тај успех постигли су браћа Вукашин и Јован Угљеша. Кроз историју често су осуђивани као похлепни великаши, као једни од главних криваца за распад Српског царства, чак се ишло и толико далеко да су оптуживани за убиство цара Стефана Уроша.²⁸ Када је у питању њихово порекло, треба истаћи да се сама представа о истом доста заснива на легенди, а то је и последица улоге Вукашиновог сина, нама познатог као Краљевића Марка, који је у нашим епским песмама и народном предању обожаван од стране српског народа. Што се самих извора тиче, имамо податке који потичу од Дубровчанина Мавра Орбина и Лаоника Халкокондила, византијског историчара.²⁹ Браћа Мрњавчевић се на српској средњовековној позорници јављају половином XIV века, тако нам бар говоре они најпоузданији извори. Тада је сам Јован Угљеша био зрео човек, док је старији Вукашин био већ у познијим годинама. Оно што је посебно интересантно јесте да су заједно дошли самог државног врха, али су и заједно изгубили своје животе на Марици (26. септембар 1371.)³⁰ Према делу већ помињаног Мавра Орбина, Вукашин и Угљеша Мрњавчевић потичу од Мрњаве, једног сиромашног властелина, који је родом био из Ливна. По Орбину, њега је на двор позвао сам цар Стефан Душан и дао му високо звање. Са друге стране, Халкокондил истиче да је Вукашин у доба цара Стефана Душана био пехарник, а млађи Јован Угљеша коњушар. Ове податке налазимо и код Мавра Орбина, па постоји сасвим реална могућност да је он ове податке преузео управо од Лаоника Халкокондила. Што се тиче скоријих истраживања, треба скренути пажњу да се само презиме Мрњавчевић није употребљавало у време живота Вукашина и

²⁷ ИСН I, 583–584 (Р. Михаљчић).

²⁸ Исто, 589–590.

²⁹ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 94.

³⁰ ИСН I, (Р. Михаљчић) 584–585.

Угљеше, већ се оно јавља у каснијим изворима, попут *Руварчевог родослова* који је настао тек у XVI веку, тачније између 1563. и 1584. године.³¹

Дакле, успон браће Мрњавчевић био је постепен. То сигурно указује да су они били стрпљиви, одмерени и да су знали да сачекају прави тренутак, што се посебно односило на старијег Вукашина.³² Конкретно, Вукашина у изворима срећемо још за живота цара Стефана Душана, као жупана у Прилепу 1350. године. Почетком владавине цара Стефана Уроша, он је господар Скопља, а можда и Призрена. Са друге стране, Вукашинов брат Јован Угљеша своју политичку делатност такође започиње у време цара Стефана Душана.³³ Сам Јован Угљеша у изворима се помиње 1346. године, када је управљао Конавлима и Требињем (тј. областима око Дубровника). Али, Мрњавчевићи ће се касније настанити у Македонији и ти засновати своје области, тако да се њихова делатност ипак најчешће везује за Македонију.³⁴ Млађи Мрњавчевић сигурно се истакао и на ратном пољу, пошто се у повељи из 1358. године јавља са титулом *велики војвода*.³⁵ Важно је нагласити да се о Јовану Угљеши зна много мање него о његовом брату, док не постане деспот и не преузме управу над Серском облашћу. Будући деспот Јован Угљеша, склопио је брак са Јеленом, кћерком кесара Војихне, господара Дrame. Нема података о томе када су се они венчали.³⁶ Та брачна дипломатија битно је допринела њиховом уздизању до самог политичког врха. И Вукашинов син Марко склапа добар политички брак са Јеленом, кћерком Радослава Хлапена, иначе војсковође цара Стефана Душана. Сестра Вукашина и Јована Угљеше, такође Јелена, удата је за Радоњу, најстаријег сина севастократора Бранка Младеновића. Док је Оливера, кћерка Вукашина, удата за Ђурађа I Балшића.³⁷ Временом, будући краљ Вукашин постаје утицајан и ван српске границе јер су му се Дубровчани обраћали као утицајном властелину почетком седме деценије XIV века, тачније пре мира у Оногшту (1362). Дакле, ова браћа су полако и стрпљиво градила своју политичку моћ, а брачне везе су им биле највећи савезник у томе. Мада је на

³¹ С. Рудић, *О првом помену презимена Мрњавчевић*, ИЧ XLVIII (2001) 95.

³² ИСН I, (Р. Михаљчић) 586.

³³ М. Благојевић, *Србија у доба Немњића*, Београд 1989, 217.

³⁴ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 94–95.

³⁵ Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић: историја, култ, предање*, Београд 2001, 38.

³⁶ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 95.

³⁷ Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 217–218.

њихов спорији успон ипак највише утицала неприкосновеност кнеза Војислава Војиновића међу српском властелом.³⁸

Пре 1365, а то је важна година после које имамо много више података о тада већ деспоту Јовану Угљешу, он се јавља у још неколико извора, попут повеље цара Стефана Душана о границама Котора из 1351. У том документу, он се помиње међу властелом која потврђује тај акт, и то уз тада *челника* Вукашина, свог старијег брата.³⁹ То није једини документ, пошто имамо податке за још два. То су грчка повеља манастиру Кутлумушу, која је највероватније издата 1358. Године. Управо се у овој исправи Јован Угљеша спомиње као *велики војвода*. Други документ, из 1365, издао је византијски цар Јован V, а он се односи на даривање неких поседа манастиру Хиландару. Тај документ је настао сигурно пре него што је Јован Угљеша добио високо достојанство деспота, јер се овде он јавља као „вољени нећак презвишене деспине Србије“, како је превео историчар Георгије Острогорски.⁴⁰

41

Сл. 2. Грб Мрњавчевића

³⁸ ИСН I, 586 (Р. Михаљчић).

³⁹ С. Ђирковић, *Повеља цара Стефана Душана о границама Котора*, ССА 10 (2011) 47.

⁴⁰ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 95-97.

⁴¹ <<https://www.poreklo.rs/2015/12/25/grb-mrnjavcevica/>> (23. 9. 2018.)

4. Однос са царем Стефаном Урошем. Како је Јован Угљеша постао деспот?

У другој половини XIV века централна власт константно је опадала, док је са друге стране моћ властеле расла. Полако, али сигурно, главну реч у Српском царству преузела су браћа Мрњавчевићи, Вукашин и Јован Угљеша. Цар Стефан Урош, чија владавина никако није подсећала на очеву, полако је прихватао реално стање у држави и чињеницу да Мрњавчевићима више нико не може стати на пут. Година 1365. донела је велику промену. Оно што се те године десило било је потврда моћи ове властееоске породице. Цар Стефан Урош доделио је старијем Вукашину титулу краља, уједно и савладара. Млађи Јован Угљеша постаје деспот, а исте године добија Серску област на управу, где је преузео власт од царице Јелене.⁴²

Реакције на овај на потез цара Стефана Уроша биле су бурне. То се види у *Даниловом зборнику*, када аутор говори о комадању Српског царства од стране властеле, а посебно се истиче „дрскост“ браће Мрњавчевић, како је аутор окарактерисао проглашење Вукашина за краља, а Јована Угљешу за деспота. Занимљиво је да се уз неправедно омражене, сада краља Вукашина и деспота Јована Угљешу, овде нашао и сам кнез Лазар Хребељановић, касније истицан као храбар ратник и мученик за српски народ.⁴³ Ни родослови и летописи нису баш наклоњени краљу Вукашину и деспоту Јовану Угљешу. Они старији родослови говоре о томе како је старији Мрњавчевић од цара добио титулу деспота, али на крају сам узима титулу краља. Неки млађи летописи иду још даље, када краља и његовог брата оптужују за убиство цара Уроша.⁴⁴ Негативна улога браће Мрњавчевић јавља се и у самој историографији, односно прихватају је историчари романтичарског правца, Пантелија Срећковић и Рус Владимир Качанов. Са друге стране, Иларион Руварац и Љубомир Ковачевић негирају тврдње поменутих извора и историчара, што је довело до великих расправа.⁴⁵ Сам Пантелија Срећковић у својим научним радовима говори о грамзивости Мрњавчевића. Он је тврдио да је Вукашин од цара Стефана Уроша добио титулу

⁴² *ИСН I*, 586–587 (Р. Михаљчић).

⁴³ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, 290.

⁴⁴ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 102.

⁴⁵ Исто, 102–103.

деспота, док је касније краљевску сам узео. Оно што упада у очи јесте сама година доделе „деспотске“ титуле, која је погрешна, пошто Срећковић наводи 1362, а док већ следеће године Вукашин постаје краљ и додељује достојанство деспота свом брату Јовану Угљешу. Дакле, краљ Вукашин је и узурпатор.⁴⁶ Његове наредне тврдње говоре о чак томе како су ова браћа одговорна и за саму смрт последњег владара династије Немањић. Наиме, краљ Вукашин побеђује у бици код Грачанице (надомак Приштине) цара Стефана Уроша, који је тежио да поврати своју изгубљену власт, а затим га и баца у ропство у замак Чепигово. Касније, користи одлазак у лов са царем Стефаном Урошем за његово убиство, чак се наводи и оружје којим је почињен злочин – гвоздени буздован. Али, Пантелија Срећковић у свом научном раду на једном месту као годину смрти српског цара наводи 1367, а на другом 1368. Обе године су погрешне. Погибију краља Вукашина и деспота Јована Угљеше у Маричкој бици види као казну за цареву смрт и распад Српског царства.⁴⁷ И док их је Пантелија Срећковић на све начине нападао, као што је већ поменуто, уз Илариона Руварца бранио их је Љубомир Ковачевић. У својим расправама, *Краљ Вукашин није убио цара Уроша* и *И опет: Краљ Вукашин није убио цара Уроша*, он аргументовано тврди да краљ Вукашин није могао убити последњег владара из династије Немањић. Док Пантелија Срећковић у својим радовима наводи *Копорињски родослов* као један од доказа за своје тврдње, Ковачевић сматра да заправо овај родослов и није дао конкретне податке о смрти Стефана Уроша и да је Срећковић сам извукао тај закључак. Као доказе да је цар Стефан Урош надживео краља Вукашина и деспота Угљешу, Љубомир узима изворе као што су летописи, нарочито се мисли на *Сеченички летопис*. Такође, одговара и на оптужбу да је краљ Вукашин узурпатор, односно да је сам узео титулу краља, коју сматра нетачном.⁴⁸ Његова трећа расправа *И по трећи пут: Краљ Вукашин није убио цара Уроша* дефинитивно ставља тачку на оптужбе против браће Мрњавчевић да су узурпатори и убице, када је на самом крају свог рада закључио да су краљ Вукашин и деспот Јован Угљеша погинули у бици на Марици, која се одиграла 26. септембра 1371, док је цар Стефан Урош преминуо 2. децембра те исте године.⁴⁹ Уз Ковачевића, и чешки историчар Конастантин Јиречек дао је доказе да је цар Стефан Урош надживео Маричку битку и Мрњавчевиће. А један од доказа је писмо од 19. фебруара 1423, које је

⁴⁶ П. Срећковић, *Историја српскога народа II, време краљевства и царства (1159–1367)*, Београд 1888, 767–768.

⁴⁷ Исто, 774–789.

⁴⁸ Љ. Ковачевић, *И опет: Краљ Вукашин није убио цара Уроша*, Београд 1884, 3–25.

⁴⁹ Љ. Ковачевић, *И по трећи пут: Краљ Урош није убио цара Уроша*, Београд 1886, 24.

пслато дубровачким посланицима код војводе Сандаља, Влаху Мат. Ђорђевићу и Николи Мар. Гучетићу. Оно каже да након саме битке на Марици и смрти савладара и његовог брата, *српски краљ* долази у Дубровник. И две дубровачке посланичке комисије спомињу последњег српског цара којег је пред крај живота помагао Дубровник. Осим цара Стефана Уроша, помињу се и синови краља Вукашина, а уз њих и депозит њиховог оца, који им је био од користи у тешким данима.⁵⁰ Ипак, сам Јиречек и Стојан Новаковић прихватили су тврдњу да је краљ Вукашин био узурпатор, коју ће коначно срушити монографија Георгија Острогорског *Серска област после Душанове смрти*.⁵¹ Још један догађај доказује да је цар Стефан Урош надживео браћу Мрњавчевић, то је долазак јерусалимског калуђера Романа у Дубровник, кога су звали Пркоса. Овај калуђер је уз дозволу од самог српског цара примио Српски стонски доходак, и то у две рате, прву је добио 15. октобра, а другу 3. новембра 1371. године. То је и последњи податак о цару Стефану Урошу у дубровачким документима.⁵²

Иако су краљ Вукашин и деспот Јован Угљеша кроз српску традицију представљани као узурпатори, убице и кривци за распад Српског царства, без обзира на ове озбиљне оптужбе, њихова постављења потпуно су законита. Уосталом, краљевско достојанство које је носио Вукашин Мрњавчевић могло се добити само од цара. А још један доказ који иде у њихову корист јесте чињеница да је деспот Јован Угљеша на положајима на двору оставио властелу која је служила његову претходницу, царицу Јелену. Ово указује чак и на подршку старе царице.⁵³ Оно што иде у прилог Мрњавчевићима, а посебно краљу Вукашину јесте заједничко посланство њега и самог цара Дубровнику 1366, ради наплате светодмитарског дохотка. И заједнички портрет цара и његовог савладара из манастира Псаче у Македонији јасно ставља до знања да је Вукашинова краљевска титула потпуно законита, а самим тим и деспотско достајанство његовог млађег брата Јована Угљеше.⁵⁴ Иако Вукашин јесте краљ и савладар цара Стефана Уроша, ипак због његовог позног животног доба није био и наследник. Сам цар Стефан Урош није имао потомке, што је још више отежавало његов положај. Због тога, у српском државном врху велики значај добија и титула *младог краља*, која означава наследника престола. То је био Марко, син краља Вукашина. И сам цар

⁵⁰ К. Јиречек, *Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани*, Зборник Конастантина Јиречека I, Београд 1959, 382–385.

⁵¹ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 103–106.

⁵² Јиречек, *Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани*, 377.

⁵³ *ИСН I*, 587–588 (Р. Михаљчић).

⁵⁴ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 107–108.

Стефан Урош пре проглашења Царства јавља се као млади краљ, а после само као краљ и савладар свога оца, цара Стефана Душана.⁵⁵

Већ смо закључили да доба цара Стефана Уроша никако није подсећало на време његовог оца. Циљ постављења браће Мрњавчевић, пре свега Вукашина за краља, био је да се поправи положај централне власти. Међутим, сам краљ Вукашин је доста отежавао ситуацију у држави својим сукобима са другом властелом. Док је деспот Јован Угљеша, који је преузео власт над Серском облашћу, био све моћнији. Он је у својој области оставио значајан траг. Ипак, тај успон краљу Вукашину и деспоту Јовану Угљеша, као и тада реалну могућност да њихова породица постане нова владарска династија, остатак српске властеле није опростио. А није ни народно предање.⁵⁶ Ипак, краљ Вукашин себе у документима никада себе није назвао самодршцем, док деспот Јован Угљеша то јесте чинио. Без обзира на своју легалну титулу, краља Вукашина остала властела видела је као узурпатора. Али, то није омело ову браћу да наставе свој успон ка самом политичком врху у Српском царству. У седмој деценији XIV века, краљ Вукашин је држао Призрен и Скопље. Чак је Скопље било и заједничка престоница српског цара и краља, заједно су и повеље издавали у том граду. Има и података да је заузео и Ново Брдо и Приштину. Са друге стране, деспот Јован Угљеша у августу или септембру 1365. преузима Серску област. О области деспота Јована Угљеше има много више података. Упркос жељи остатка властеле да их заустави, Мрњавчевићи били су све моћнији и све више територија држали су у својим рукама.⁵⁷

Временом, однос краља Вукашина и деспота Јована Угљеше са централном влашћу погоршаваће се. Један од начина потискивања цара Стефана Уроша био је проглашење краљевог сина, Марка Мрњавчевића за наследника, затим одметништво Ђурађа Балшића зета краља Вукашина и на крају једна краљева повеља из 1370. године.⁵⁸ Том повељом, која је тачно издата 5. априла 1370, краљ Вукашин потврђује Дубровнику раније исправе српских владара. Ту се помиње име његове супруге, Лена, као и два његова сина, Марко и Андријаш. Али, сигурно најбитнији податак јесте да је име цара Уроша изостављено, а оно би по правилу требало да се спомене на првом месту. Ово заиста може бити знак да однос цара и његовог савладара нису били тако

⁵⁵ Исто, 108–110.

⁵⁶ С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1995, 164.

⁵⁷ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 117–122.

⁵⁸ Ђирковић, *Срби у средњем веку*, 164.

добри.⁵⁹ Још један доказ да је краљ Вукашин потиснуо цара Стефана Уроша јесте увођење и звања протовестијара на свом двору, који је био задужен за финансије исте 1370. године. У том периоду, краљ Вукашин уводи и достојанство логотета.⁶⁰

Мавро Орбини, у свом делу *Краљевство Словена* извештава нас и о коалицији, чији циљ је био да зауставе браћа Мрњавчевић. Орбини каже да је рашка властела ушла у савез са царем Стефаном Урошем, конкретно се ради о жупану Николи Алтомановићу и кнезу Лазару Хребељановићу. Помиње се и битка са на Косову, која се догодила двадесет година пре нама много познатије битке на истом месту (Косовска битка 1389). Епилог битке био је бежање кнеза Лазара са бојног поља, победа краља Вукашина и деспота Јована Угљеше, пораз жупана Николе Алтомановића који је остао да се бори, док је сам цар Стефан Урош заробљен.⁶¹ У свом научном раду, историчар Михаило Динић сумња да је уопште дошло до отвореног сукоба међу њима, као и да је још мање могуће да би кнез Лазар ушао у савез са Алтомановићем, са којим је иначе био у великом непријатељству. Он сматра да је Орбинијев циљ у ствари био да докаже да се Алтомановић није отцепио од српског цара и да нису били у лошим односима.⁶²

Већ је више пута споменуто да је деспот Јован Угљеша уз деспотско достојанство током 1365. добио и готово осамостаљену Серску област да тамо влада. Од те године, путеви браће Мрњавчевић привремено се раздвајају јер се деспот Јован Угљеша потпуно посветио управљању том облашћу. Он се показао као изузетан владар, што доказује и богата изворна грађа. Да је овај деспот заиста био способан и личност великог ауторитета и утицаја сведочи и то што се потисивао у каснијим исправама као автократор, тј. самодржац.⁶³

⁵⁹ С. Ћирковић, *Повеља краља Вукашина Дубровнику којом потврђује повеље ранијих српских владара*, 5. април 1370, ССА (2005) 163–164.

⁶⁰ М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 190.

⁶¹ Орбин, *Краљевство Словена*, 346–347.

⁶² М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932, 21.

⁶³ *ИСН I*, 590 (Р. Михаљчић).

5. Деспот Јован Угљеша и његова власт у Серској области

Серска област, у средњем веку део источне Македоније, некада је припадала Византијском царству. Град Сер у састав српске државе улази крајем 1345. У децембру те године баш у Серу Стефан Душан прогласио се за првог српског цара. После смрти цара Стефана Душана, Серску област држала је царица Јелена, његова удовица. А у августу или септембру године 1365. ову област на управу је добио деспот Јован Угљеша, млађи брат краља Вукашина. Он је био господар Серске области до своје погибије на Марици 1371. године.⁶⁴

Пре даљег излагања о владавини деспота Јована Угљеше у Серској области, требало би објаснити значење саме деспотске титуле. *Деспот* је титула византиског порекла, а у самом Византиском царству уведена је доба цара Манојла I Комнина (1143-1180). Цар Манојло је то достојанство доделио свом зету Бели Алексију, угарском принцу и то као свом наследнику, јер још увек није добио сина који ће га наследити. Касније у време Палеолога, *деспоти* су били млађи цареви синови, царева браћа, блиски рођаци. И страним владарима додељивана је ова титула, попут Стефана Лазаревића или Ђурађа Бранковића. Једино цар је могао доделити ову титулу. У српској средњовековној држави достојанство деспота јавља се 1346, а то је године када је српска држава постала царство, и она је постојала до самог краја Српског царства 1371. године. И у овом случају, само цар може некога прогласити за *деспота*, и то су најчешће били, као и у Византији, браћа и блиски рођаци. И наравно, сам Јован Угљеша, брат савладара цара Стефана Уроша, краља Вукашина.⁶⁵

⁶⁴ Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, 63.

⁶⁵ *Лексикон српског средњег века*, прир. С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, 149–150.

5.1. Границе Серске области

Када је у питању сама територија коју је Серска област обухватала, њена источна граница ишла је до реке Месте и крајеве који се налазе источније од ње. На југу граница је било полуострво Халкидики (налазио се у саставу ове области), а на западу долина доњег тока реке Вардар. Северну границу обухватили су крајеви око Мелника и Струмице.⁶⁶ Полуострво Халкидики са Светом Гором освојено је још у време цара Стефана Душана. Али највећи значај достиже управо у доба деспота Јована Угљеше, о чему ће касније бити више речи. Ипак, сам град Солун остао је византијско упориште, али је са свих страна био опкољен српском територијом.⁶⁷

Сл. 3. Земље краља Вукашина и деспота Јована Угљеше

⁶⁶ М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 218.

⁶⁷ Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, 41.

⁶⁸ < <https://sr.wikipedia.org/sr->> (23.9. 2018.)

5.2. Управни систем Серске области у доба деспота Јована Угљеше

Када је деспот Јован Угљеша преузео власт у Серу 1365. године, управни систем већ је био изграђен, који није имало потребе мењати током његове краткотрајне, али и веома успешне владавине.⁶⁹ Центар ове области био је баш град Сер. У том граду доста времена је проводио српски цар Стефан Душан, а колико му је овај град био важан сведочи и то да се баш у њему прогласио за цара. Након његове смрти, власт преузима његова супруга, царица Јелена. Она се тако заправо осамосталила.⁷⁰ Царица Јелена од стране Ромеја ословљана је као *преузвишена деспина*, док је од самог цара Јована V називана и *вољеном сестром*. Византија је прихватала на тај начин чињеницу да је Серска област била српска. Уз њу све више се истицао деспот Јован Угљеша, који је ословљаван епитетима типичним за једног деспота, а то је на пример *пресрећни*, а има и ранг величанства. Али, деспот Јован Угљеша отишао је још даље када као прави владар себе почне да назива *автократором*, односно самодршцем.⁷¹

Серска област у периоду владавине деспота Јована Угљеше је једна независна, суверена држава. Потчињеност цару Стефану Урошу полако нестаје још у доба власти царице Јелене. А са друге стране, нестаје и однос савладарства деспота Јована Угљеше и његовог старијег брата, краља Вукашина. Иако су њихове области и даље тесно повезане, млађи Мрњавчевић сада делује потпуно самостално. О самом уређењу Серске државе највише података долази из судских докумената. Ти акти су углавном вазани за проблеме цркве, тј. највише се односе на судске спорове између одређених манастира, као и на спорове манастира и појединаца. Сам судски поступак и организација судова преузети су из византијског правосуђа. Најважнији судови били су тзв. *деспостов синод*, уз њега и суд Серске митрополије и суд светогорског протата. *Синодом* је председавао лично деспот Јован Угљеша, а поред њега суд чине углавном црквени великодостојници. Сам деспот лично доноси пресуду у судском спору, потписује акт о суђењу, који касније издаје као своју повељу. Суд светогорског протата има црквене надлежности и чине га игумани светогорских манастира. Са друге стране, имамо и суд Серске митрополије, који је по саставу мешовити суд јер га чине митрополит са својим клером, уз световне великодостојнике. Мешовити судови били су карактеристични за

⁶⁹ ИСН I, 595 (Р. Михаљчић) .

⁷⁰ Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, 63–65.

⁷¹ Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, 80–82.

грчке градове. У Серу се налазио престонички суд, којим су руководили световни великодостојници, а посебно је био утицајан сам владар, бар је тако било у доба владавине деспота Јована Угљеше. Он је исто тако потиснуо и митрополита са чела суда Серске митрополије и од 1366. године ће њиме председавати. Тако сам деспот одређује чланове суда и руководи целокупним радом тог суда. Митрополит сада само извршава деспотове наредбе. У ово време веома важну улогу у држави деспота Јована Угљеше играју и светоргорски монаси, који добијају и значајно место у суду Серске митрополије, али и у личном депостовом *синуду*. Сам охридски архиепископ има улогу саветодавца српског деспота, чак заједно решавају одређене спорове, попут оног између епископа Јерисоа и Зографског манастира око земљишта.⁷² Византијског порекла биле су и интитуција сената и васељенске судије, а нема података о томе да су деловали као посебни органи. Ове наведене институције увела је царица Јелена, а у доба деспота Јована Угљеше окупљале су властелу, али без ранијих функција. Управо је грчка властела углавном је добијала дворске, почасне положаје. Док је српска властела најчешће добијала руководећа места у управи Серске области.⁷³

5.3. Становништво и привреда

Серску област чинило је становништво словенског и грчког порекла. Скоро да нема никаквих података о односу Словена и Грка. Оно што се поуздано зна јесте да је у самом Серу и другим важним градовима био доминантан грчки језик. Не делује да је српско освајање и долазак српских властелина на важна управна места донело неке значајне промене, пошто се грчки језик и даље користио у државној управи, привреди, цркви. Села су насељавали и Срби и Грци, а уз њих помињу се и Власи. Међутим, доста сеоског становништва селило се у градове, пре свега због пустошења војски током ратовања, а тамо је оно било подвргнуто хеленизацији.⁷⁴ Једна од одлика ове области јесте и развијена привреда. Доминатна привредна грана била је пољопривреда, а нарочито су били развијени били виноградарство и земљорадња, мада се уз њих истиче

⁷² Исто, 82–85.

⁷³ *ИСН I*, 595 (Р. Михаљчић).

⁷⁴ Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, 43.

и риболов. Значајни привредни центри били су гардови, пре свега Сер, често називан *од Бога чувани град*. Порез је плаћан новцем, чак и обавезе на селу, док су натурална давања и работе биле потпуно у другом плану. Новчана привреда развила се у доба Ромеја, а одржала се и у време српске власти. И саобраћај је овде био живљи, а тргова је осим наравно у градовима, било и у селима, где се помињу и *панађури*, при метохијама манастира. Становници су се бавили и занатима, што се посебно опорезивало. У Серској области владали су типични феудални односи, што значи да је овде доминирао крупан земљишни посед, који су осим владара земљу држали црква и крупна властела. Поседе су обрађивали сељаци, и није било разлике у њиховом положају и обавезама без обзира на то да ли су црквени или властелински посед обрађивали. Посебна пажња посвећена је рударству, а о рудном богатству Серске области зна се још од античког доба. Рударство је на свом врхунцу било баш у XIV веку.⁷⁵

5.4. Властела деспота Јована Угљеше

Као и у остатку Српског царства, и Серска област имала је своју истакнуту властелу. Један од најистакнутијих серских великаша био је Алексије Асен, дворанин царице Јелене, као и њен рођак. Припадник гране породице Асен, која се у Серу населила у првој половини XIV века, био је угледан властелин у доба деспота Јована Угљеше. Ипак, после Маричке битке 1371. године и деспотове погибије, Алексије мења страну и стаје уз византијског цара Јована V, поневши титулу *слуге*. У време власти цара Стефана Душана истиче се и Грк Алексије Раул. Овај припадник крупне грче властеле, која признаје српску власт, вероватно је носио титулу *великог доместика*. Алескије Раул свој велики углед стекао је као кефалија града Зихне. Када говоримо о овом Грку у периоду владавине деспота Јована Угљеше, о њему је сачуван документ о судском спору из 1366, између њега и паниперсеста Стефана Калотета, што је и последње помињање великог доместика Алексија Раула у изворима. Битни серски великаши из овог периода били су и кефалија града Јерисоа Георгије, затим велики примикирије Георгије Исарис, Димитрије Комнин Евдемонојан који је био на положају васељенског судије и кефалије Сера. Битан властелин јесте и Дука Коресис који је

⁷⁵ Исто, 56–69.

доживео враћање Сера под власт Византије. Припадник интелектуалне елите био је Дука Нестонг, који је у време цара Стефана Душана био серски кефалија. Нестонг је иза себе оставио велику хронику. У повељама помињу се и угледни серски великаши као што су војвода Жутко, затим Кардамис који се у документима помиње као члан мешовитог суда и са титулом *великог чауша*. На челу дворске канцеларије деспота Јована Угљеше био је Мелик Дијак. Важни чланови мешовитог суда били су Михајло Схулис и Палеолог Макродука, док се Михајло Иоскулис био васељенски судија, као и Орест, још један некадашњи кефалија Сера. Од 1365, овај веома битан положај серског кефалије заузимаће Радослав Повика Торник, зет царице Јелене. Торник је највероватније последњи кефалија Сера у доба српске власти. Док је Србин Станиша, брат Георгија, који је био кефалија Јерисоа, носио достојанство *протостратора*.⁷⁶

Посебно место међу серском властелом у време владавине деспота Јована Угљеше заузимао је Никита Педијасим. Овај дворанин српског деспота учествовао је у већ помињаном судском спору између епископа Јерисоа и Зографског манастира. Дворанин Педијасим носио је поруку солунском митрополиту Антонију, а такав задатак се не може поверити било коме, што значи да је деспот имао велико поверење у њега. О Никити Педасијаму веома похвално говори и интелектуалац Димитрије Кавасила, дворанин самог византијског цара Јована V. Ипак, Педисијам нема ни тачно одређене функције, као ни почасну титулу, што ипак не умањује његов значај у Серској области. Никита је потицао из угледне византијске породице, чији су чланови Јован и Теодор уживали посебан углед. Јован је био ђакон и скевофилакс Охридске архиепископије, који је писао и нека филозофска дела, док је Теодор писао књижевна дела и световне, и духовне садржине.⁷⁷ Да је Никита Педијасим био велики пријатељ и човек од поверења деспота Јована Угљеше сведоче и деспотови епитети као што су *премудри и правдољубиви*. Вероватно је био тзв. деспотов *отрок*, што је било још једно обележје привржености деспота Јована Угљеше овом властелину.⁷⁸

⁷⁶ М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000, 45–53.

⁷⁷ Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, 85–87.

⁷⁸ Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, 50–51.

5. 5. Повеље деспота Јована Угљеше

Први познати документ тада још увек великог војводе Јована Угљеше била је баш грчка простагма издата још 1358. године манастиру Кутлумушу на Светој Гори.⁷⁹ У току своје краткотрајне, али веома успешне владавине у Серу, деспот Јован Угљеша издавао је повеље, попут једног независног владара. Године 6874, или у јануару 1366. године издата је повеља властелину Новаку Мрасоровићу. Властелин тражио је дозволу од деспота Јована Угљеше да село Коприљане поклони руском манастиру Светог Пантелејмона, који се налази на Светој Гори. Деспот је то допустио, пошто је *угодни властелин* Новак Мрасоровић, како је ословљен у документу, сам населио то место. Као Милосник, односно сведок јавља се већ помињани војвода Жутко. На крају повеље налази се потпис *БЛАГОВЕРНИ ДЕСПОТ ЈОАН УГЉЕША*. Ова повеља данас се чува у Архиву манастира Хиландара.⁸⁰

Важан документ јесте и повеља српског деспота којом се решава спор између манастира Зографа и јериског епископа. Овде је било спорно земљиште Шараварова у Јерису. На сабору у Солуну одлучено да је да спор, уз то и земљиште добије манастир Зограф, а саму предају земљишта извршио је архонт Никита Педасијам, човек од великог поверења деспота Јована Угљеше. Педасијам је учествовао и у самом испитивању сведока. Датум ове повеље је фебруар 6877. или 1369. године. У потпису стоји *ЈОВАН У ХРИСТУ БОГУ ВЕРНИ ДЕСПОТ И САМОДРЖАЦ УГЉЕША*. Управо реч *самодржац* говори нам о томе да је деспот Јован Угљеша био потпуно самосталан владар у Серској области.⁸¹

Следећа исправа деспота Јована Угљеше потиче такође из 1369, а упућена је манастиру Ватопеду. Овом приликом, деспот је изашао у сусрет молби игумана Теодосија и монаха тог манастира. На тај начин, он им је поклонио доходак од 120 перпера, а тај новац ће се узимати од дохотка језера Пороса. У овом документу деспот се потписује као *ДЕСПОТ ЈОВАН УГЉЕША*.⁸² Две године касније, издата је још једна повеља манастиру Ватопеду, дакле у питању је 1371, година битке на Марици и погибије браће Мрњавчевић. Пред своју последњу битку, деспот Јован Угљеша посетио је Свету Гору, а ту посету искористио је да манастиру Ватопеду подари управо ову

⁷⁹ Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 172.

⁸⁰ С. Ћирковић, *Повеља деспота Јована Угљеше за властелина Новака Мрасоровића*, ССА 1 (2002) 93–98.

⁸¹ А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд, 1936, 268–279.

⁸² Исто, 280–283.

исправу. Том исправом деспот је даровао манастир рибњаком Светог Теодора, који се налазио на Порском језеру и дозволио морски риболов, затим је ослободио тај рибњак пореза и забранио чиновницима да улазе на тај посед. У случају да се то не поштује, запређено је казном од Богородице и деспотовом срџбом. А на самом крају исправе стоји исти потпис као у претходној повељи манастиру Ватопеду, *ДЕСПОТ ЈОВАН УГЉЕША*.⁸³

Приликом посете Светој Гори уочи битке на Марици 1371. године, деспот Јован Угљеша боравио је и у манастиру Хиландару, што је искористио да изда још једну повељу. Том повељом, манастир Хиландар на поклон добија село Акротир, које се налазило на обали Волви језера (Бешичко језеро), а уз то село дарован је и влашки катун Зарвинце. Посебан разлог доласка деспота јесте било то што је желео да се поклони гробовима свог сина Угљеше и таста кесара Војихне. Сигурно у жељи да овековечи своју моћ, он се потписује на следећи начин *У ХРИСТА БОГА БЛАГОВЕРНИ ДЕСПОТ ЈОВАН УГЉЕША, ГОСПОДАР СРБИМА И ПОДУНАВСКИМ СТРАНАМА*. Ова повеља, осим о боравку деспота Јована Угљеше на Хиландару, даје нам још један веома важан податак о самом животу ове личности, а то је да је имао потомство, тачније сина, који се вероватно преминуо у детињству. Супруга деспота Јована Угљеше, Јелена свом рано преминулом сину посветила је и једну тужбалицу, у којој је овековечена бол једне мајке за изгубљеним дететом.⁸⁴

⁸³ Исто, 284—289.

⁸⁴ С. Бојанин, *Повеља о даривању села Акротир и катуна Зарвинце манастиру Хиландару*, ССА 7 (2008) 99—112.

6. Однос деспота Јована Угљеше са црквом

Однос деспота Јована Угљеше са црквом од великог је значаја. Већ смо напоменули да је његова управна област обухватала и полуострво Халкикди, а сама Света Гора и њени манастири били су велики ослонац српском деспоту. Он је знао и богато да дарује манастире на Светој Гори, а доказ за то јесу повеље деспота Јована Угљеше, које су споменуте у претходном поглављу.

Ипак, званично Српска патријаршија није била у добрим односима са Цариградском. Главни разлог томе јесте крунисање Стефана Душана за цара. Тада је и српска црква подигнута на ранг патријаршије, а све то је учињено без дозволе византског цара и цариградског патријарха. Будући цар Стефан Душан сигурно је био свестан да ће наићи на њихово противљење, али је одлука о проглашењу царства и патријаршије ипак донета на државном сабору. Убрзо након тога уследило уздицање дотадашњег ахриепскопа Јоаникија у ранг патријарха, док је Стефан Душан прво проглашен за цара у Серу крајем 1345, а потом је бити крунисан у престоници Скопљу 16. априла 1346. године и то су га крунисали први српски патријарх Јоаникије и трновски патријарх Симеон. Док је Стефана Душана као српског цара признао већ помеути бугарски патријарх, признали су га и Охридски архиепископ и сама Света Гора. И Венеција, у нади да ће склопити савез са првим српским царем против Угарске, такође поздравља овај чин. Међутим, ипак оног најважнијег благослова није било, а то је благослов патријарха из Цариграда. Патријарх Калист на ову одлуку цара Стефана Душана одговара изопштењем српске цркве. То се првеснтвено односило на самог српског цара Стефана Душана, патријарха Јоаникија и српско свештенство. Тај спор српске и цариградске патријаршије трајао је доста година.⁸⁵ Оно што привлачи пажњу јесте сама година изопштења српске православне цркве, а у питању је 1350, и то у доба византских напада на јужне крајеве српске државе.⁸⁶

Ипак, након смрти цара Стефана Душана, осим у српској држави политичка ситуација драстично се мења и на Балканском полуострву. Велика опасност по балканске државе јавља се у виду Османлијског царства, које је у другој половини XIV

⁸⁵ *ИСН I*, 527–530 (Р. Михаљчић).

⁸⁶ Д. Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности: Измирење српске и византиске цркве*, Београд 1997, 347–348.

века било у великом успону. Управо је та велика неприлика и по Српско, и по Византијско царство натерати до тада поносне Ромеје да почну да размишљају о томе да успоставе боље односе се српском државом. А врло важна ставка у том процесу јесте било измирење српске и византијске цркве. Због турске опасности, ове две хришћанске државе пронашле су заједнички језик, а цркве су се измириле у доба кнеза Лазара Хребељановића.⁸⁷

Ипак, у самом процесу измирења, велике заслуге припадају и деспоту Јовану Угљешу. Све је почело посетом цариградског патријарха Калиста Серу, где је он боравио на двору старе царице Јелене 1364. године. Нажалост, патријарх је преминуо приликом те посете, али њихови преговори о помирењу сигурно су били велики корак ка решавању проблема. Следећи корак предузима лично деспот Јован Угљеша, након преузимања власти у Серу и шаље своје посланство цариградском патријарху.⁸⁸ Пошто је положај Серске области био такав да се она налазила прва на удару османлијске силе, српски деспот морао је да реагује и спречи потенцијалан успех Турака. Логично решење био је савез са Византијом, на шта је веома утицало то црквено питање које је коначно требало и решити. Године 1368. марта месеца, у ту сврху деспот Јован Угљеша издаје повељу о измирењу са цариградском патријаршијом.⁸⁹ Оригинал овог важног документа није сачуван, али зна се да се на самом почетку текста пре свега истиче значај праведности, затим у другом делу исправе деспот осуђује цара Стефана Душана због тога што је *неправедно отргнуо од Византије земље и градове и самовласно поставивши својој земљи самозваног патријарха, отцепио тиме свој народ од тела васељенске цркве*. Трећи део излаже ток преговора као и о доласку никејског митрополита да успостави црквено јединство, док се у завршном делу повеље јавља претња проклетством онима који би поново покушали да понове дело цара Стефана Душана. На крају документа по обичају стоји потпис ДЕСПОТ ЈОВАН УГЉЕША⁹⁰

Након те 1368. године и повеље деспота Јована Угљеше, три године касније, конкретно 1371, и сам цариградски патријарх Филотеј издаје своју повељу о измирењу српске и цариградске цркве, и тако је чин српског деспота добио и своју коначну

⁸⁷ *Историја српског народа II*, Београд 1982, 7–11 (С. Ђирковић).

⁸⁸ *ИСН I*, 597 (Р. Михаљчић).

⁸⁹ Д. Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности: Измирење српске и византијске цркве*, 356–357.

⁹⁰ А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, 258–267.

потврду. Али, то је важило само за Серску област. Међутим, све је ишло ка томе да се измирење прошири на све српске земље, што се неколико година касније и догодило.⁹¹

У претходном поглављу било је нешто речи о односу деспота Јована Угљеше и Свете Горе. Тада смо говорили о повељама упућеним светогорским манастирима као што су Ватопед и наравно Хиландар, и о њиховом даривању. Деспот је успео да још више учврсти српски утицај на Светој Гори.⁹² Податак који јесте вредан пажње јесте да је деспот Јован Угљеша посетио Свету Гору непосредно пре своје погибије у Маричкој бици, о чеми сведочи и деспотова повеља о даровању села Акротир и једног катуна манастиру Хиландару.⁹³

⁹¹ Д. Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности: Измирење српске и византијске цркве*, 356–358.

⁹² *ИСН I*, 596 (Р. Михаљчић).

⁹³ С. Бојанин, *Повеља о даривању села Акротир и катуна Зарвинце манастиру Хиландару*, 99.

7. Супруга Јелена

Већ је споменуто да су брачне везе биле веома значајан фактор у успону властеоске породице Мрњавчевић. Деспот Јован Угљеша склопио је добар политички брак са Јеленом, кћерком кесара Војихне, господара Дrame. Јелена је позната и под монашким именом Јефимија.⁹⁴ Сам град Драма налазио се источно од Сера, а кесар Војихна преузима управу над тим градом још у доба цара Стефана Душана. Цар Стефан Душан га назива *братучед* у својој повељи упућеној манастиру Хиландар из 1347/8. године. После смрти првог српског цара признаје власт његове удовице Јелене, тада већ монахиње Јелисавете. Постоје чак и назнаке да би он могао бити у сродству са династијом Немањић, јер се особа са истим именом спомиње на двору сина краља Драгутина, Владислава II. Има мишљења да је он можда син Урошица, али нема извора који то и потпуно доказују.⁹⁵

96

Сл. 4. Монахиња Јефимија

⁹⁴ ИСН I, 586 (Р. Михаљчић).

⁹⁵ Б. Сп. Радојичић, *Стари српски књижевници (XIV–XIX века)*, Београд 1942, 80–82.

⁹⁶ <<https://www.in4s.net/svijetli-likovi-zena-srpske-istorije-jezimija/>> (23. 9. 2018.)

Сам Урошиц, који је био млађи син краља Стефана Драгутина, рођен је после 1283. године. Изворних података о њему има веома мало, а помиње се код Даниловог ученика, и то у вести везаној за рат краља Милутина са братом краљем Драгутином. Та вест каже како је краљ Драгутин планирао да преотме српски престо од брата и да на њега постави сина Урошица, док је угарски престо за старијег сина Владислава. О Урошицу је још зна да је умро пре навршених тридесет година живота, а стари српски летописи и родослови говоре о врлини и побожности. Проглашен је за свеца, а приказан је и у све три лозе Немањића у манастирима Грачаници, Дечанима и у Пећкој патријаршији.⁹⁷

Пријатељство кесара Војихне и Јована Угљеше, будућег деспота, почиње вероватно пре 1357. године. То пријатељство додатно ће учврстити склапање брака између Јована Угљеше и Јелене, кесарове кћерке. Јован Угљеша у том тренутку носио је достојанство великог војводе. Нема података када је било њихово венчање, али може се тврдити да се оно није десило пре 1357. Веома је интересантна могућност да је супруга деспота Јована Угљеше добила име по српској царици Јелени, у част цару Стефану Душану и владарској породици.⁹⁸

Пре удаје, Јелена је пре своје удаје одлазила на двор царице Јелене, односно Јелисавете. Ту је добила добро образовање, а на њу је имао велики утицај серски митрополит Јаков, који је био и први игуман манастира Светих Архангела код Призрена, задужбине цара Стефана Душана. У време када је Јован Угљеша добио титулу деспота умире њен отац кесар Војихна, дакле око 1365. године. Деспотица Јелена родила је сина, који се звао Угљеша попут свог оца, али дечак је умро млад. Мали Угљеша највероватније није доживео свој четврти рођендан. Утеха ће јој постати управо књижевни рад. Деспотица ће саставити натпис за иконицу малог Угљеше, који вероватно њен супруг носи у манастир Хиландар, априла 1371. Управо тада деспот Јован Угљеша обилази гроб свог рано преминулог сина и таста кесара Војихне. Убрзо после тога, 26. септембра 1371, Јелена је доживела још једну породичну трагедију због погибије свог супруга у бици на Марици. Деспотица се после ових трагичних догађаја замонашила и узела духовно име Јефимија. Знатно касније, нешто пре 1389. године,

⁹⁷ Јечменица, *Немањићи другог реда*, 117-123.

⁹⁸ Сп. Радојичић, *Стари српски књижевници (XIV–XIX века)*, 81–82.

монахиња Јефимија одлази у Крушевац код своје даље рођаке кнегиње Милице, супруге кнеза Лазара Хребелјановића. После Косовске битке 1389, у којој је погинуо и кнез Лазар, путем којим је пошла деспотица Јелена и постала монахиња Јефимија кренула је и кнегиња Милица, која је узела монашко име Јевгенија. Њих две чак одлазе 1398. године у дипломатску мисију код султана Бајазита. После 1402, монахиња Јефимија полаже строже монашке завете и потпуно се посвећује монашком животу, а добија и ново име Јевпраксија. О остатку њеног живота нема података у изворима, као ни о години њене смрти. Ипак, Јефимија неће остати упамћена само као супруга деспота Јована Угљеше или рођака кнегиње Милице, већ је своје место у нашој историји заслужила као прва српска књижевница. Њено најпознатије дело свакако јесте чувена *Похвала кнезу Лазару* која настаје 1402. године.⁹⁹ Током боравка на двору кнегиње Милице, веома интересантно је да осим што је сарађивала у многим пословима са кнегињом и где су се обе посветиле књижевном раду, монахиња Јефимија утицала је и на васпитање деце кнеза Лазара и кнегиње Милице, између осталог и на Стефана, будућег српског деспота.¹⁰⁰

Сл. 5. *Похвала кнезу Лазару*

Поред *Похвале кнезу Лазару*, још два књижевна дела монахиње Јефимије вредна су пажње. На малом *Диптиху* још увек деспотица Јелена урезала је стихове, а слова су од сребра. Ти стихови су посвећени управо њеном рано преминулом сину, малом

⁹⁹ Исто, 83–87.

¹⁰⁰ Д. Бојовић, *Књижевни дар кнегиње Милице*, Зборник Кнегиња Милица–монахиња Јевгенија и њено доба, Трстеник 2014, 29.

¹⁰¹ < <https://www.in4s.net/svijetli-likovi-zena-srpske-istorije-jefimija/> > (23. 9. 2018.)

Угљеша Деспотовићу, који је сахрањен на Хиландару између 1368. и 1371, а већ је више пута помињана посета њеног супруга деспота Јована Угљеше гробу њиховог сина. Ти стихови симболизују љубав и тугу једне мајке за изгубљеним дететом. На завеси за царске двери за манастир Хиландар, тада већ као монахиња Јефимија извезла је златним словима *Мољенија Господу Исусу Христу*, а и у тим стиховима она испољава тугу за својим сином. Сама *Похвала кнезу Лазару*, коју је она извезла на покрову за ћивот кнеза у манастиру Раваници, један је од најлепших текстова српске књижевности. *Похвала* утиче на стварање култа кнеза Лазара, приказује општу и личну трагедију, слави кнежеву личност. Овај текст имао је и велики утицај на Србе уопште када је реч о самој Косовској бици, која је бити представљена као један од најважнијих догађаја за српски народ.¹⁰²

О некадашњој деспотици Јелени, односно монахињи Јефимији, речи хвале има и Константин Филозоф, писац житија деспота Стефана Лазаревића, сина кнеза Лазара Хребелановића и књегиње Милице. Филозоф описује незгодну ситуацију у којој се нашао тада још увек кнез Стефан. Њега су властелини Никола Зојић и Новак Белоцрквић оптужили код султана Бајазита како спрема напада са Угрима против Турака, као и да жели самостално да влада. Књегиња Милица, или већ монахиња Јевгенија, са рођаком Јефимијом одлази код султана Бајазита, да оправда свог сина који је наводно оклеветан код османлијског владара од стране тих својих властелина. Том приликом, Константин Филозоф истиче за Јефимију да је *најмудрија*, говори и како ју је њена рођака сматрала за *стуб и помоћ*. Мисија ове две необичне жене свога доба била је делимично успешна.¹⁰³ Постигла је султан прими њеног сина. А вести о сарадњи младог кнеза Стефана са Угрима ипак нису биле неосноване. Онда је и сам кнез Стефан је отишао код султана да би се лично оправдао. Он је успео да стекне поверење султана Бајазита, који му је опростио. Све то се догодило 1398. године. А са властелинима који су га оптужили, кнез Стефан се обрачунао. Новак Белоцрквић је погубљен, док се Никола Зојић са супругом и кћеркама био приморан да се замонаши.¹⁰⁴

¹⁰² Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, 196–197.

¹⁰³ К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1989, 88.

¹⁰⁴ *ИСН II*, 62–63 (С. Ђирковић).

8. Смрт Мрњавчевића у Маричкој бици и последице

Другу половину XIV века осим цара Стефана Душана и његовог оснивања Српског царства, затим неуспешне владавине цара Стефана Уроша и појаве српских обласних господара, обележила је још једна појава, а то су била турска освајања. Један од веома важних тренутака по српску историју, али и историју Балкана уопште била је 1354. година и турско заузимање Галипоља, што је значило да су Османлије трајно прешле на европски континент. Али, Турци се нису ту зауставили. Године 1360. освајају Димотику, 1362. у руке Османлија пада и Једрене, а следеће године и Пловдив. Византијско и Бугарско царство била су у великој опасности, а од српских области прва на удару турске силе била је Серска област деспота Јована Угљеше, који одлучује да продору Османлија стане на пут. Деспотов брат, краљ Вукашин му се придружује у овом подухвату чији је резултат био Маричка битка 26. септембра 1371.¹⁰⁵

8. 1. Ко су Османлије?

За оснивача Османлијске династије сматра се Осман, који се у историји јавља први пут у бици код Бафеона 1302. године. Али када на власт буде дошао Орхан 1323. или 1324, један од Османових синова, ова будућа сила започела је свој успон. Један од првих великих успеха султана Орхана јесте освајање Бурсе 1326, затим заузимање Никомедије 1337. и Никеје. Тако су Османлије веома уздрмале велико царство као што је Византија. Веома важно било је освајање емирата Кареси, што је значило продор Турака до јужне обале Дарданела. Коначан прелазак Османлијске силе у Европу сада је био само питање времена. Велики корак ка томе била је сарадња са византијским царем Јованом Кантакузином, са којим заузима већину градова на обали Црног мора. Чак се султан Орхан жени Теодором, Кантакузиновом кћерком, па је њихов савез додатно добио на снази. Један земљотрес у Тракији 1354. довео је до турског освајања града

¹⁰⁵ *ИСН I*, 599 (Р. Михаљчић).

Галипоља у Тракију и дефинитиван долазак Османлија у Европу. Тај подвиг направио је принц Сулејман, један од синова султана Орхана.¹⁰⁶

Султан Орхан умире 1362. године. Наследио га је његов најстарији син, султан Мурат I. Он долази на турски престо у време када је на Балкану било веома турбулентно. Бугарски цар Јован Александар био је у сукобу са византијским царем Јованом V, као и са Угарском. Бугарски цар чак се обратио самим Турцима, тражећи савез са њима. Са друге стране, цар Јован V покушао је да нађе помоћ на Западу, али безуспешно. Ипак, почетак владавине није био претерано успешан за новог султана Мурата I, јер је успео да изгуби Галипоље, које је освојио угарски краљ Лудовик 1366. године. Османлије су у том тренутку биле остављене на милост и немилост не само Византије, већ и Венецијанца и Ђеновљана. Ипак, султану Мурату полази за руком да освоји веома битан град Једрене исте године када долази на власт. Могуће је да је Византија повратила Једрене исте 1366, али ипак су Турци поново постали господари тог града. Током шездесетих година XIV века Османлије учвршћују свој положај у Европи. А баш током владавине султана Мурата I, 1371. дошло је до саме битке на Марици, која је била прекретница за читаво Балканско полуострво.¹⁰⁷

Османлијска освајања нису представљала само ширење турске територије, већ и њихове вере ислама. *Газа*, односно свети рат је био темељ на коме се градило ово моћно царство. Један од главних циљева Турака јесте био да *неверници*, или припадници других религија пређу у исламску веру. Ислам је требало проширити на читав свет. Управо из наведених разлога Османлије су биле веома опасне, јер нису биле претња само уздрганим балканским државама, већ и хришћанству уопште.¹⁰⁸

8. 2. Мрњавчевићи уочи Маричке битке

Већ је потпуно јасно да владавина цара Стефана Уроша није била попут владавине његовог оца цара Стефана Душана. Осим тога што цар Стефан Урош није имао ауторитет свог претходника, његов положај додатно је отежавала и чињеница да он није имао наледника из брака са царицом Аном. Он је са царицом Аном, која је била

¹⁰⁶ Р. Мантран (ур), *Историја Османског царства*, 2002, 13–25.

¹⁰⁷ Исто, 38–41.

¹⁰⁸ Х. Иналдик, *Османско царство: класично доба (1300–1600)*, Београд 2003, 9–10.

кћерка влашког војводе Александра ступио у брак веома касно, тек 1360.¹⁰⁹ Због тога се прво отворило питање савладара, које је управо решено 1365. године, када је Вукашин крунисан за краља и савладара цара Стефана Уроша. Као што се добро зна, те године други Мрњавчевић Јован Угљеша постао је деспот, а породица Мрњавчевић била је најмоћнија великашка породица. Успешна владавина деспота Јована Угљеше у Серској области већ је детаљно описана, као и легалан начин на који браћа добијају краљевско и деспотско достојанство. Али, то није зауставило пропадање Српског царства. Рашка властела је новог краља и његову породицу, који нису били из династије Немањић видела као узурпаторе. Говорили смо и извештају Мавра Орбина по питању савеза против најмоћније великашке породице.¹¹⁰ Пред сам крај Српског царства, цар Стефан Урош није имао никаквог утицаја на збивања у својој држави. Мрњавчевићи потпуно су држали конце у својим рукама. Њима су страну држали Балшићи, наравно због брака који су склопили кћерка краља Вукашина Оливера и Ђурађ Балшић. У Македонији, краљ Вукашин био је свуда признат, а о његовој власти сведоче и натписи који се налазе на Богородичиној цркви на острву Малом Граду у Преспанском језеру. Са бившим војсковођом цара Стефана Душана, Радославом Хлапеном, краљ Вукашин сигурно није имао проблема јер смо већ Хлапена споменули и као таста младог краља Марка. После Мрњавчевића, у Македонији најмоћнији били су Дејановићи, деспот Јован Драгаш и господин Константин. То су били синови сестре цара Стефана Душана, Теодоре и севастократора, а после и деспота Дејана.¹¹¹ Дејановићи, који су били у сенци Мрњавчевића до ове битке, искористили су слом краља Вукашина и деспота Јована Угљеше на Марици и проширили се на источне делове њихове области.¹¹²

Док су краљ Вукашин и деспот Јован Угљеша били све јачи и све самосталнији у односу на самог цара Стефана Уроша, јачала је и рашка властела, међу којом се истичу млади жупан Никола Алтомановић и кнез Лазар Хребељановић.¹¹³ Жупан Алтомановић био је синовац кнеза Војислава Војиновића, који је временом присвојио све територије које је држала кнежева удовица Гојислава. Са суседима је био готово стално у сукобу, отишао је толико далеко да је са Дубровником ратовао од 1370. до 1371. јер је желео да му Дубровчани плаћају Светодмитарски доходак Али кнез Лазар,

¹⁰⁹ С. Ћирковић, *Срби међу европским народима*, Београд 2004, 79.

¹¹⁰ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 117–118.

¹¹¹ К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 247–249.

¹¹² *ИСН II*, 21 (С. Ћирковић).

¹¹³ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 131.

пороклом из Прилепца код Новог Брда, водио је другачију политику од темпераментног Алтомановића. Попут самих Мрњавчевића у свом успону служио се брачним политиком, па је оженио Милицу, кћерку кнеза Вратка који је био потомак Вукана Немањића.¹¹⁴ Кнез Вратко први пут се јавља у изворима 1332. године, следеће године био је одређен за даривање од стране Дубровчана којима је циљ био добијање Стоског рата, а тада је носио титулу жупана. Касније је постао кнез и вероватно добио Зету на управљање. Године 1342. био је на располагању будућем византијском цару Јовану Кантакузину, од стране краља Стефана Душана. Кћерку Милицу за Лазара Хребелјановића удао је око 1363. године. Поред кћерке по *Карловачком родослову* имао је и сина Николу.¹¹⁵

Док је кнез Лазар корачао полако, али сигурно ка самом државном врху, агресивна политика жупана Николе Алтомановића морала је имати нежељене последице. А свакако најважнија последица јесте савез краља Вукашина и Балшића, уз подршку босанског бана Твртка и самог кнеза Лазара Хребелјановића. Алтомановић итекако је имао разлога за бригу, јер се увелико спремао напад на њега. Када је војска краља Вукашина и његовог сина Марка дошла до Скадра, земљама Мрњавчевића у Македонији и Серској области запретили су Турци. Управо су Турци и били спас за младог Алтомановића, пошто је краљ морао да пожури да помогне свом брату деспоту Јовану Угљешу, чија је област била у највећој опасности.¹¹⁶

8.3. Маричка битка

Деспот Јован Угљеша и пре ове велике битке имао је прилике да се сукоби са новим освајачима, Турцима. Главни разлог зближавања српске и византијске цркве јесу управо биле саме Османлије, а то из тог зближавања требало је формирати савез који ће из Европе уклонити ову претњу.¹¹⁷ Саму Серску област и Византијско царство додатно је зближило турско освајање долине Марице и Волерона, што је убрзало и измирење

¹¹⁴ Јиречек, *Историја Срба I*, 249–250.

¹¹⁵ Јечменица, *Немањићи другог реда*, 77-84.

¹¹⁶ Динић, *О Николи Алтомановићу*, 18–20.

¹¹⁷ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 170.

византијске цркве са српском црквом у области деспота Јована Угљеше.¹¹⁸ Било је јасно да се коначан обрачун са турском силом више не може одлагати, поготово јер су све балканске државе биле угрожене. Турци су се полако ширили по европској територији, да су саму Серску област окружили скоро са свих страна. Борбе са новим суседом биле су све чешће и требало је коначно обрачунати се са *безбожним муслиманима*. Међутим, управо тај обрачун одредио био је прекретница за Балкан и Српско царство.¹¹⁹

Сама битка на Марици одиграла се у петак 26. септембра 1371. године, код Черномена.¹²⁰ Краљ Вукашин и деспот Јован Угљеша супротставили су се јакој турској војсци и доживели коначан пораз и у овој бици и изгубили своје животе. Тела краља Вукашина и деспота Јована Угљеше никада нису пронађена, иако нам Мавро Орбин даје информације о гробу краља Вукашина које су ипак нетачне.¹²¹ Наш најзначајнији извор о Маричкој бици јесте запис монаха Исаије. Он је забележио следеће: *...сврших пак ту (књигу) у најгоре од свих времена, када Бог испуни гњевом хришћане западних страна и подиже се деспот Угљеша, и сва српска и грчка војска и свога брата Вукашина и многих других велможа. Негде око 60 тисућа изабране војске, и пођоше у Македонију на изгнање Турака, нерасуђујући да се гневу божијем нико не може супротставити. Јер њих не изгнаше већ сами од њих убијени бише, и тамо њихове кости падоше и несахрањени остадоше... Толика невоља и љуто зло изли се на све градове и крајеве западне, како никад нису уши слушале ни очи виделе. И после убиства овога храброг мужа деспота Угљеше расуше се Измаиљџани и полетеше по свој земљи као птице по ваздуху, и једне од хришћана мачем кољаху друге одвођаху у ропство а оне што су остали спали превремена смрт. Оне који и од смрти осташе, глад помори, јер наста таква глад у свим странама каква није била у свим страна од створања света...*¹²²

Са друге стране, информације о бици на Марици добијамо и из турских извора. Они кажу да је та битка у ствари последица успешног похода на Пловдив, затим да је баш заповедник Пловдива наговорио деспота Јована Угљешу да уђе у ову битку. Уз то Идрис Билдиси каже да су се *невернички краљеви* окупили око деспота Јована Угљеше,

¹¹⁸ ИСН I, 597 (Р. Михаљчић).

¹¹⁹ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 180.

¹²⁰ Јиречек, *Историја Срба I*, 250.

¹²¹ Л. Мирковић, *Мрњавчевићи*, Старица књ. III, Београд 1925, 21.

¹²² С. Ћирковић (пр), *Средњовековна српска држава –изабрани извори*, Школска књига, Загреб 1959, 112.

да им је циљ био да разоре сам град Једрене, *да муслимане униште и Лала-Шахина из Румелије изагнају*. Сеад-Един такође спомиње савез српског деспота са другим владарима из Угарске, Влашке и Босне против Турака. Имамо и грчке писце који нас извештавају о овом боју, попут Лаоника Халкокондила који је живео у XV веку. Он спомиње само краља Вукашина и деспота Јована Угљеше у походу на турску војску. Још један турски историчар Нешри исто помиње само *неверне Србе*.¹²³ Ипак поставља се и питање шта би евентуална победа браће Мрњавчевић на Марици донела, да ли би турска опасност била уклоњена.¹²⁴

8. 4. Последице битке на Марици

Циљ краља Вукашина и деспота Јована Угљеше да продором чак до турске престонице Једрена протерају Османлије са Балканског полуострва није остварен. Резултат овог ризичног подухвата био је тежак пораз, смрт краља и деспота, затим и пропаст куће Мрњавчевић. Штавише, ова победа тада турске силе у успону била је највећа пре освајања Цариграда 1453. године.¹²⁵ Након Маричке битке, почели су тешки дани за хришћанске државе на Балкану. Иако је будући цар Манојло успео да заузме град Сер крајем 1371, већ две године касније Византија ће постати турски вазал, као и Бугарско царство. Вазалне обавезе подразумевале су плаћање годишњег данка и слање војске у наредне османлијске походе.¹²⁶ А што се саме српске државе тиче, пораз краља Вукашина и деспота Јована Угљеше још више је убрзао коначан крај Српског царства. После Манојла, источни део Серске области долази под власт браће Дејановић, а западни део је држао син краља Вукашина Марко. У Рашкој кнез Лазар Хребелановић постаје још моћнији, а уз њега и властелин Вук Бранковић.¹²⁷ Цар Стефан Урош и даље није имао никакав утицај на политичка дешавања у држави чији је био владар, њему се више није обраћао ни манастир Хиландар. Ипак цар добија новог

¹²³ С. Новаковић, *Срби и Турци XIV И XV века*, Београд 1893, 169–170.

¹²⁴ Михаљчић, *Крај Српског царства*, 183.

¹²⁵ Исто, 183–184.

¹²⁶ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969, 502–503.

¹²⁷ Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 219.

савладара, а то је био сада краљ Марко. Његова титула јесте била потпуно легална, али је признање српске властеле ипак изостало.¹²⁸

У житију о цару Стефану Урошу чији је аутор патријарх Пајсије из XVII века, као и касније код историчара Панте Срећковића, царева смрт описана је веома трагично. Писац Пајсије говори о томе како је краљ Вукашин намамио цара у лов, и онда га на превару убио и присвојио титулу краља, док брата *Угљешу кесара (постави) Серезу*.¹²⁹ Али, упркос томе што се усталило мишљење о томе да је краљ Вукашин крив за смрт последњег српског цара, истина је да је цар Стефан Урош надживео и Маричку битку, и браћу Мрњавчевић. Он је преминуо 2. или 4. децембра 1371. године. Његова смрт значила је и крај династије Немањић, и крај Српског царства.¹³⁰ Нестанак српског царства довео је до потпуног осамостаљења обласних господара, што је свакако Турцима још више олакшало будућа освајања и успостављање своје власти.¹³¹

Што се тиче потомства, знамо да је деспот Јован Угљеша имао сина који је преминуо у раном детињству. Краљ Вукашин, осим сина Марка, иза себе оставио је синове Андрејаша и Дмитра, који се помињу 1394. године када је требало да подигну заоставштину свог оца у Дубровнику.¹³² Код Орбина се међу синовима краља Вукашина уз наведене спомиње и Иваниш, за кога даје и вест да је погинуо 1385. у бици на Саурском пољу. У лето 1394, Андрејаш и Дмитар одлазе у Угарску, где се помињу у служби уграског краља Жигмунда. А следеће године најстарији син краља Вукашина, Марко погинуо је у бици на Ровинама, и то као турски вазал. Андрејаш је умро између 1394. и 1399, када ће Дмитар подићи последњи део поклада свог оца.¹³³

Народно предање сачувало је кроз легенде и народне песме сећање на породицу Мрњавчевић. Према једном од предања, ова браћа воде порекло из Косовског луга, а мајка им је била Груба, ружна сестра цара Стефана Душана коју је он отерао. Њу је оженио Мрњава, добили су потомке Мрњавчевиће. Ово предање њихов успон везује за Скадар, а о томе говори и народна песма *Зидање Скадра*. У овој песми, а и предању уопште спомиње се и личност по имену Гојко Мрњавчевић, који је историјским изворима остао непознат, једино о њему говори Мавро Орбин. У предању, Гојко се

¹²⁸ *ИСН I*, 601–602 (Р. Михаљчић).

¹²⁹ Пајсије Јањевац, *Житије цара Уроша*, Старе српске биографије, Београд 1968, 256–258.

¹³⁰ *ИСН I*, 601 (Р. Михаљчић).

¹³¹ М. Благојевић, *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд 2004, 284.

¹³² С. Ћирковић, *Поклад краља Вукашина*, Зборник ФФ у Београду 14–1 (1979) 156.

¹³³ Исто, 159–161.

јавља као брат краља Вукашина и деспота Јована Угљеше. У песми *Зидање Скадра*, сва три брата зидала су кулу. Гојкова супруга, *млада Гојковица* морала је бити узидана у кулу да би је заштитили од виле, која је желела да је сруши. Осим песме *Зидање Скадра*, имамо и народну песму *Женидба краља Вукашина* и песме о Краљевићу Марку, који је постао велики јунак епских песама.¹³⁴ Осим што су оставили значајан траг у српској народној традицији, Мрњавчевићи иза себе остављају и задужбине. Њихова најпознатија задужебина је манастир светог Димитрија код села Сушице. У ствари, манастир је подигнут као обнова једне старе цркве, а та обнова је трајала још од владавине цара Стефана Душана, тј. од 1346. године до 1371. Манастир светог Димитрија познатији је као Марков манастир. Било је тврдњи да се у том манастиру налазио портрет краља Вукашина и његовог сина Марка. Постоји још један оштећен портрет ова два Мрњавчевића, а он се налази у манастиру светог Арханђела Михаила у Прилепу.¹³⁵

¹³⁴ И. Божић, *Зета и Мрњавчевићи*, Београд 1976, 20–22.

¹³⁵ С. Радојичић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Београд 1996, 62.

9. Закључак

Циљ овог дипломског рада био је да нам приближи лик и дело деспота Јована Угљеше. Овај деспот увек је некако био у сенци свог старијег брата и у историјској науци увек је представљан више као брат краља Вукашина, али он је свакако заслужио више пажње и поштовања нарочито јер се показао као изузетно способан владар у Серској области коју је преузео од царице Јелене.

До 1365, када је преузео Серску област, делатност будућег деспота Јована Угљеше везана је напредовање његовог старијег брата Вукашина. Браћа Мрњавчевић у први план избили су након смрти кнеза Војислава Војиновића 1363. године. Пре тога, браћа се заједно јављају као сведоци у повељи цара Стефана Душана Котору из 1348. Јован Угљеша управљао је једном облашћу близу Дубровника и носио је титулу великог војводе, а његов брат Вукашин јавља се са титулом жупана у Прилепу око 1350. После 1363. године, почиње њихов велики успон, а исход је био титула краља за Вукашина и достојанство деспота за Јована Угљешу, које добијају од самог цара Стефана Уроша. На овај начин старији брат, сада краљ Вукашин постаје и царев савладар, јер цар није имао наследника. Млађи брат, деспот Јован Угљеша од старе царице Јелене коначно преузима Серску област. У традицији и историографији, Мрњавчевићи приказани су као узурпатори, чак и као убице последњег српског цара Стефана Уроша. Ипак доказано је да они нити су били узурпатори и да су своје титуле добили на законит начин. Ипак, временом долази до погоршавања односа са владарем, па је краљ Вукашин издавао и повеље у којима се цар Стефан Урош ни не спомиње, попут оне повеље из 1370. издате Дубровнику.

У Серској области деспот Јован Угљеша се показао као веома способан владар. Што се уређења тиче, није било потреба мењати систем из доба царице Јелене, који се већ добро показао. Значајне институције из доба владавине деспота Јована Угљеше су деспотов *синод*, мешовити суд Серске митрополије, васељенске судије, сенат. Ти органи власти преузети су из Византијског царства. Становништво су чинили Словени и Грци. Деспот је издао и више докумената на грчком језику. Велику подршку пружао му је манастир Хиландар, који се у том периоду налазио у оквиру Серске области. Велики допринос деспот Јован Угљеша дао је измирењем са византијском црквом, које

је најзад потврђено 1371. Истина, ово измирење важило је само за деспотову Серску област, али било велики корак ка коначном измирењу са српском црквом 1375. године.

Супруга деспота Јована Угљеше Јелена, касније монахиња Јефимија, била је кћерка кесара Војихне, господара Дrame. Али, она није остала упамћена само као његова супруга, веч и као прва српска књижевница. Свој књижевни рад започиње после веома ране смрти свог сина Угљеше. Њено најпознатије дело *јесте Похвала кнезу Лазару*.

Као велика опасност по читаво Балканско полуострво у другој половини XIV века јављају се Османлије. Серска област била је прва на удару. Деспот Јован Угљеша, након неколико ранијих сукоба, жели да протера Турке из Европе и због тога у помоћ зове свог брата краља Вукашина. Планирани продор до турске престонице Једрене био је завршен битком на Марици 26. септембра 1371. Браћа су у тој бици погинула. Цар Стефан Урош умире 2. или 4. децембра исте 1371. Тако нестаје и династија Немањића, и Српско царство. Сама Маричка битка је имала тешке последице по Балкан, попут попут оне што су Византија и Бугарско царство постале турски вазали. Само српско царство распало се на више територија које су држали обласни господари.

10. Списак извора и литературе

Извори:

- *Византијски извори за историју народа Југославије*, том VI, обрадили Љубомир Максимовић, Иван Ђурић, Сима Ђирковић, Божидар Ферјанчић, Нинослава Радошевић, Београд 1986.
- Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, превео Л. Мирковић, Београд 1935.
- М. Орбини, *Краљевство Словена*, 2016.
- С. Ђирковић, *Повеља цара Стефана Душана о границама Котора*, ССА 10 (2011) 37–59.
- С. Ђирковић, *Повеља краља Вукашина Дубровнику којом потврђује повеље ранијих српских владара*, 5. април 1370, ССА 4 (2005) 161–172.
- С. Ђирковић, *Повеља деспота Јована Угљеше за властелина Новака Мрасоровића*, јануар 1366, ССА 1 (2002) 93–98.
- С. Бојанин, *Повеља о даривању села Акротир и катуна Зарвинце манастиру Хиландару*, ССА 7 (2008) 99–112.
- К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1989.
- А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд, 1936.
- С. Ђирковић (пр), *Средњовековна српска држава - изабрани извори*, Школска књига, Загреб 1959.
- *Старе српске биографије*, Београд 1968.

Литература:

- *Историја српског народа I*, СКЗ, Београд 1981.
- *Историја српског народа II*, СКЗ, Београд 1982.
- Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1989.
- Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965.
- М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989.
- Р. Михаљчић, *Лазар Хребелановић: историја, култ, предање*, Београд 2001.
- П. Срећковић, *Историја српског народа II, време краљевства и царства (1159–1367)*, Београд 1888.
- Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, Београд 2018.
- Љ. Ковачевић, *И опет: Краљ Вукашин није убио цара Уроша*, Београд 1884.
- Љ. Ковачевић, *И по трећи пут: Краљ Урош није убио цара Уроша*, Београд 1886.
- С. Рудић, *О првом помену презимена Мрњавчевић*, *Историјски часопис књ. XLVIII* (2001), 89-95.
- К. Јиречек, *Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани*, *Зборник Конастантина Јиречека I*, Београд 1959, 339-385.
- С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1995.
- М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997.
- М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932.
- Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1960.
- *Лексикон српског средњег века*, прир. С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999.
- М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000.
- Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960.
- Д. Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд 1997, 346–364.
- Ђ. СП. Радојичић, *Стари српски књижевници (XIV–XIX века)*, Београд 1942.
- Д. Бојовић, *Књижевни дар кнегиње Милице*, *Зборник Кнегиња Милица-монахиња Јевгенија и њено доба*, Трстеник 2014.
- Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980.
- Р. Мантран (ур), *Историја Османског царства*, 2002.
- Х. Иналцик, *Османско царство: класично доба (1300–1600)*, Београд 2003.
- С. Ћирковић, *Срби међу европским народима*, Београд 2004.
- К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952.
- Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2001.
- Л. Мирковић, *Мрњавчевићи*, *Старинар*, Београд 1925.
- С. Новаковић, *Срби и Турци XIV И XV века*, Београд 1893.
- Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969.

- М. Благојевић, *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд 2004.
- С. Ћирковић, *Поклад краља Вукашина*, Зборник ФФ у Београду 14–1 (1979) 153–163.
- И. Божић, *Зета и Мрњавчевићи*, Београд 1976.
- С. Радојичић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Београд 1996.

Фотографије:

- Сл. 1. <http://borba14.blogspot.com/2012/09/blog-post_2192.html>
- Сл. 2. <<https://www.poreklo.rs/2015/12/25/grb-mrnjavcevica/>>
- Сл. 3. <<https://sr.wikipedia.org/sr->>
- Сл. 4. <<https://www.in4s.net/svijetli-likovi-zena-srpske-istorije-jefimija/>>
- Сл. 5. <<https://www.in4s.net/svijetli-likovi-zena-srpske-istorije-jefimija/>>